

Barański, Józef

"Dzieje Wyszkowa i okolic", Janusz
Szczepański, Warszawa 1998 :
[recenzja]

Rocznik Mazowiecki 11, 234-236

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z uwagi na przedstawione wyżej walory publikacja ma charakter pionierski i może być wzorem dla innych ośrodków regionalnych małych ojczyzn w naszym kraju.

Józef Barański

Janusz Szczepański, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998

Niewiele miast Mazowsza ma swe monografie, choćby krótkie. Jeszcze mniej zaś może poszczycić się opracowaniami, w których wszechstronnie naświetlono problemy związane z ich przeszłością. Do tej grupy należy niewątpliwie recenzowana książka pióra znanego historyka, archiwisty i regionalisty prof. dr. hab. Janusza Szczepańskiego, autora wielu opracowań naukowych, wśród których cenna jest praca licząca się nie tylko w najnowszej historiografii polskiej, ale również europejskiej pt. *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995.

Tytuł publikacji oddaje słuszną merytorycznie zasadę łącznego traktowania miasta Wyszkowa i jego okolic. Podobnie słuszną wydaje się chronologiczna konstrukcja pracy.

W rozdziale I (ss. 11-20) przedstawiono pobieżnie środowisko geograficzne oraz genezę parafii; wyeksponowano korzystne usytuowanie Wyszkowa przy rzece Bug, lądowym szlaku nadbużańskim i trakcie prowadzącym z Puszczy Białej do przeprawy na Bugu; lokalizacja taka zadecydowała, iż miejscowość ta zaczęła szybko wyrastać na centrum rynku lokalnego; końca XI w. sięgają również korzenie parafii rzymskokatolickiej, kiedy to pierwsi biskupi płoccy stali się fundatorami kościołów w swoich dobrach — w Wyszkowie, Brańsku, Broku i Świątku.

W rozdziale II (ss. 21-49) pt. *Miasto biskupie* ukazano okoliczności nadania prawa miejskiego chełmińskiego (1502 r.), kiedy to Wyszków stał się miastem biskupim. Status ten utracił w wyniku III rozbioru, dostając się pod panowanie pruskie. Wpływ na życie społeczno-gospodarcze miasta i okolic miał „potop” szwedzki. W XVIII w. podjęto próby wyjścia miasta z kryzysowej sytuacji. Realizację tych inicjatyw przerwało powstanie kościuszkowskie.

III rozdział (ss. 51-66) dotyczy miasta i okolic w okresie powstania kościuszkowskiego, rządów pruskich i Księstwa Warszawskiego. W 1796 r. Wyszków stał się własnością króla pruskiego. Autor scharakteryzował strukturę demograficzną miasta, system fiskalny, który niekorzystnie odbił się na jego gospodarce. Nakreślił obraz ekonomiczny i demograficzny miasta w latach Księstwa Warszawskiego i okupacji rosyjskiej. Ukazał wkład wyszkowian i mieszkańców najbliższych okolic w wojnie 1809 r., którzy uczestniczyli w pracach fortyfikacyjnych Serocka, walczyli z Austriakami, skutecznie udaremniając im przeprawę przez Wisłę we wsi Obory.

Problematyka okresu Królestwa Polskiego lat 1815-1863 rozważana jest w rozdziale IV (ss. 67-95). Szczepański wnikliwie ukazał złożoną problematykę miasta i okolic dotyczącą np. architektury, struktury demograficznej i wyznaniowej oraz rolnictwa, rzemiosła, handlu. Przedstawił też próby przełamania przez władze miasta stagnacji gospodarczej, szczególnie po upadku powstania listopadowego. Impulsem ożywienia w sferze rzemiosła i handlu miało być, w opinii władz muncypalnych, zwiększenie liczby jarmarków z 6 do 10, na co wyraziła zgodę Rada Administracyjna Królestwa Polskiego 31 X 1835 r.

Rozdział V (ss. 97-111) poświęcono genezie i rozwojowi powstań narodowych XIX w. w mieście i jego okolicach; jest mowa m.in. o udziale społeczności regionu w powstaniu listopadowym

i styczniowym; autor akcentuje rolę szlachty w obu zrywach narodowowyzwoleńczych; o jego obiektywizmie świadczy przedstawienie negatywnych zjawisk w powstaniu listopadowym, jak np. obojętnej postawy włościan, czy też wrogiego stosunku kolonistów niemieckich do powstania styczniowego; w tym drugim powstaniu włościanie okolic Wyszkowa wzięli udział.

W rozdziale VI *W epoce popowstaniowej 1865-1915* (ss. 113-148) Szczepański ukazał degradację Wyszkowa i miast sąsiednich do rzędu osad, dokonaną na podstawie ukazu z 1 VI 1869 r. W sposób interesujący przedstawił m.in. przemiany gospodarcze w Wyszkowie i sąsiadujących z nim gminach wiejskich. W II poł. XIX w. miasto to utraciło rolniczy charakter i stało się ośrodkiem rzemieślniczo-handlowym. Na przełomie zaś XIX i XX w. było jednym z liczących się centrów produkcji przemysłowej na północno-wschodnim Mazowszu. Autor wnikliwie scharakteryzował zarówno rynek lokalny, jak i regionalny Wyszkowa. Wizytówką przemysłu była tu huta szkła, w której rozpoczęto produkcję w 1907 r.

W rozdziale VII *I wojna światowa i najazd bolszewicki 1920 r.* przedstawiono działania militarne w pierwszych miesiącach wojny. Wyekspowowano nadużycia popełnione przez bolszewickie władze w Wyszkowie i sąsiadujących z nim gminach. Autor, korzystając z pisemnej relacji ks. Wiktora Mieczkowskiego, ukazał pobyt w plebani wyszkowskiej Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski na czele z Julianem Marchlewskim, Feliksem Dzierżyńskim i Feliksem Konem. Wymienieni członkowie Komitetu, po otrzymaniu niekorzystnej dla nich informacji o kontrofensywie Józefa Piłsudskiego znad rzeki Wieprz i klęsce bolszewickich wojsk pod Warszawą, 16 VIII 1920 r. wieczorem razem z towarzyszącym im Iwanem Skworcowem-Stiepanowem, wyjechali z Wyszkowa do Białegostoku.

W VIII rozdziale (ss. 179-234), traktującym o okresie II Rzeczypospolitej, przedstawiono postępujący rozwój życia gospodarczego, społeczno-kulturalnego i oświatowego miasta i okolic. Wyszków przez cały okres międzywojenny pod względem liczby mieszkańców zajmował drugie miejsce w pow. pułtuskim (przed Nasielskiem i Serockiem). Rozwinął się tu przemysł. W latach dwudziestych powstała tu m.in. fabryka maszyn rolniczych, która zbankrutowała w okresie wielkiego kryzysu ekonomicznego. Rozwój przemysłu nie zahamował produkcji rzemieślniczej, która pod względem wielkości zapewniła miastu drugie miejsce po Pułtusk. Dobrze rozwijał się też zapoczątkowany jeszcze przed 1914 r. ruch spółdzielczy. Scharakteryzowano również władze miasta oraz funkcjonujące tu partie polityczne, z endecją na czele. W wyborach do sejmu z 16 XI 1930 r., zwanych brzeskimi, widoczne były w Wyszkowie i okolicy naciski administracyjne ze strony sanacji. Autor nie abstrahował od ujemnych zjawisk, kładących się cieniem na społeczności tegoż miasta, przedstawiając między innymi antysemitkę ekscyzy, mające miejsce na tym terenie, np. w połowie sierpnia 1937 r. Wiele miejsca poświęcono także szkolnictwu, szczególnie w tymże mieście. Zamieszczono tu zwięzłą charakterystykę funkcjonujących czterech wyznań religijnych. Według danych z 1921 r. w Wyszkowie mieszkało 4653 katolików (51,2%), 4412 wyznawców religii mojżeszowej (48,6%), 14 ewangelików i 5 prawosławnych. Autor słusznie zaakcentował prawie dwudziestoletnią pracę duszpasterską, poczynsz od 1915 r., księdza kanonika Mieczkowskiego (zmarł 13 III 1935 r.). Przedstawił też najważniejsze wydarzenia religijne w parafii wyszkowskiej: dwie wizytacje biskupów płockich: 17-20 VIII 1925 r. przebywał tu z oficjalną wizytą kanoniczną ordynariusz diecezji ks. bp Antoni Julian Nowowiejski, zaś z podobną wizytą gościł od 12-14 VIII 1933 r. sufragan ks. bp Leon Wetmański. O patriotyzmie społeczności wyszkowskiej świadczył fakt, że zarówno katolicy jak i Żydzi uczestniczyli w akcji pomocy na rzecz Funduszu Obrony Narodowej.

Przedmiotem IX rozdziału (ss. 235-271) są dramatyczne koleje losu społeczności Wyszkowa i okolic w okresie II wojny światowej. Gehenna wyszkowian, zwłaszcza Żydów, rozpoczęła się już w pierwszym tygodniu niemieckiej okupacji. Zginęło wówczas ok. 1 tys. wyznawców mojżeszowych. Największymi problemami w życiu codziennym społeczności miasta był brak mieszkań, wycieńczenie głodowe, choroby. Autor omawia ruch oporu i organizacje konspira-

cyjne zarówno związane z polskim rządem emigracyjnym, jak te, które powstały z inspiracji Polskiej Partii Robotniczej. W ruchu partyzanckim brali udział również Żydzi.

W rozdziale X *Pierwsze lata Polski Ludowej 1944-1956* (s. 273-310) autor przedstawił nadużycia, jakich dopuścili się żołnierze, a nawet oficerowie Armii Czerwonej, jak również aresztowania i deportacje dokonywane przez NKWD na członkach polskiego zbrojnego podziemia z czasów okupacji hitlerowskiej. Z rozdziału tego czytelnik dowiaduje się o niewielkim wśród społeczności Wyszkowa i okolic poparciu społecznym dla budowanego ustroju w okresie kształtowania się władzy ludowej. W grudniu 1944 r. starosta pułtuski Czesław Skoczeń pisał, że ludność jest w większości bierna i obojętnie ustosunkowana do nowych władz polskich. Jedynie ok. 25% mieszkańców oczekiwało na zmianę ustroju i popierało władzę ludową.

Szczepański ukazał trudną sytuację materialną społeczności analizowanego terenu, wynikającą z braku pracy, mieszkań, zaopatrzenia w artykuły codziennego użytku. Nasilona propaganda w latach pięćdziesiątych w kwestii kolektywizacji nie przyniosła w gminie Wyszków spodziewanych przez władze efektów. W 1952 r. w tejże gminie powstały tylko 3 „komitety założycielskie”. Wyszków pod tym względem nie był wyjątkiem, gdyż rolnicy w całym kraju z niewielkimi wyjątkami zdołali obronić się przed kolektywizacją.

Z wielkimi trudnościami borykały się w Wyszkowie służba zdrowia, oświata. Począwszy od 1947 r., w tutejszym Liceum Ogólnokształcącym nasiliła się indoktrynacja grona pedagogicznego i uczniów.

W ostatnim rozdziale *Szkice z dziejów najnowszych* przedstawiono m.in. życie polityczne miasta i jego miejsce w kontekście zmian administracyjnych. W latach 1956-1975 Wyszków pełnił funkcję stolicy powiatu. Siłą napędową rozwoju miasta, jak słusznie stwierdził autor, był przemysł. Również duży wpływ miały szlaki komunikacyjne, wiodące przez teren pow. wyszkowskiego, a szczególnie trakt o znaczeniu międzynarodowym E12, z Paryża przez Pragę, Wrocław, Łódź, Sochaczew, Warszawę, Wyszków, Ostrów Mazowiecką, Białystok do Lenina. Ogromne znaczenie dla rozwoju miasta miało wybudowanie mostu kolejowego na Bugu. Wiele uwagi w niniejszym rozdziale poświęcono także problemom kultury, szkolnictwa, życia religijnego.

Podsumowując: imponujący jest warsztat badawczy autora, na który złożyły się źródła z wielu zespołów archiwów, zwłaszcza Warszawy i Płocka. Wykorzystano wiele źródeł drukowanych, opracowań, pamiętników i wspomnień. Cennym uzupełnieniem była prasa. Na podkreślenie zasługuje różnorodność wykorzystanych tytułów reprezentujących różne opcje polityczne. Szczepański nie tylko zebrał bogaty i różnorodny materiał, ale w sposób umiejętny go usystematyzował i wykorzystał w ramach problemów występujących w poszczególnych rozdziałach. Na szczególną uwagę zasługuje bogaty materiał ilustracyjny w postaci fotokopii, wykresów, map, tabel.

Publikacja posiada dużą wartość naukową — osadzona na bogatym i różnorodnym materiale badawczym. Godny podkreślenia jest jej język oraz fakt wyposażenia jej w indeksy nazwisk i miejscowości. Książka zasługuje też na pochwałę pod względem technicznym.

Wydaje się, iż można by w końcowej części publikacji zamieścić wykaz skrótów, jak również wprowadzić numerację tabel, dokonując ich spisu. Również ułatwieniem dla czytelnika byłoby umieszczenie przypisów u dołu strony zamiast na końcu rozdziału.

Oczywiście te sugestie recenzującego w niczym nie obniżają walorów publikacji zarówno językowych, poznawczych, jak i naukowych. Książka prof. dr hab. Janusza Szczepańskiego stanowi solidnie opracowane i cenne studium o dziejach części regionu północnomazowieckiego.